

FILOZOFICKÝ ROZMĚR EKOLOGICKÉ KRIZE

Současná ekologická krize je pro lidskou kulturu nejvážnější existenciální hrozbou. Filozofie, disciplína s nejvyšší úrovní abstrakce, může přispět k jejímu překonání zejména tím, čím jiné formy duchovní kultury nedisponují: konceptem ontologické podstaty této krize.

Části odborné veřejnosti je již zřejmé, že přírodu neničí jen lhostejní, dezorientovaní, či dokonce zlí lidé. Globální ekologická krize není vlastně konfliktem mezi člověkem a přírodou, jak se to obvykle jeví obyčejnému myšlení i neekologické vědecké a filozofické interpretaci. Tento antropocentrický přístup totiž na jedné straně přeceňuje rozdíl mezi člověkem a ostatními formami života (do jejichž funkčního systému člověk náleží) a na druhé straně nedoceňuje to, co vyvolává konflikt: protipřírodní předmětnou formu kultury.

Dnešní ekologická krize je totiž konfliktem dvou opozičních planetárních systémů: biosféry a technosféry. A právě v tomto smyslu má svou skrytou ontickou a ontologickou dimenzi. Její správné pochopení vyžaduje novou ontologii, protože tradiční ontologie si půdu pro přímé filozofické postižení podstaty globální ekologické krize nevytvořila.

Tradiční antropologická ontologie, smíme-li tu vůbec použít toto téma problematické zobecnění, akcentuje především problémy existence, smyslu, komunikace a seberealizace individuí. Zkoumá tím sice vztah člověka a světa, ale tento svět chybně považuje za svět člověka a pro člověka. Samozřejmě, že takový svět si člověk především osvojuje, interpretuje a obdařuje smyslem, že v takovém světě není důležitý fakt, který zneklidňuje část dnešní ekologicky odpovědné filozofie: ohrožení obyvatelnosti Země.

Nová ontologie, kterou pro reflexi ekologické krize potřebujeme, musí být především neantropocentrická, vycházející nejen z filozofické tradice, ale také z poznání dílčích věd. Ve fázi globální technické civilizace, ohrožující vyspělé formy pozemského života, to musí být ontologie schopná integrovat všechny hlavní oblasti skutečnosti: vesmír, biosféru, kulturu.

Kdybychom žádnou ontologii neměli (explicitní ani implicitní), kdybychom - jak se dnes často ozývá - pouze konstatovali, že svět je složitý a nepřehledný, že naše způsoby poznání jsou z mnoha důvodů omezené a že všechno je vlastně jinak, než jak se jeví, patrně bychom nepostrehli, co se to dnes se světem děje, co je normální a co je krizové.

Děje-li se něco se světem, přiměřeně odpovědná filozofie se nesmí tvářit tak, že se vlastně nic neděje. Musí se projevit především axiologicky, tj. stranit jistým hodnotám, něčemu bránit a o něco usilovat. A to nejde bez ontologie.

Tradiční filozofická ontologie, navazující na Aristotelův odkaz přímého filozofického zkoumání jsoucna jako jsoucna, ponechává v platnosti dva tradiční filozofické předsudky: předsudek o nadřazeném postavení filozofie nad vědami a předsudek o nadřazeném postavení člověka nad ostatními jsoucnými. Její antropocentrismus, byť často pouze implicitní, vyplývá z neoprávněné ontologizace gnozeologické duality člověka a zbytku světa, člověka a přírody, ducha a hmoty.

Nejnovější poznatky dílčích věd (zejména kosmologie, synergetiky, nerovnovážné termodynamiky atp.) nás však vedou k přesvědčení, že člověk není důvodem existence vesmíru, a že nemůže být ani cílem jeho evoluce. Je to vážný důvod k opatrnosti a pokoře. Osud lidské kultury - lze-li to tak nezdvořile říci - je gigantickým vesmírným strukturám lhostejný. Spolu s jinými druhy je i člověk pomíjivým prvkem biosféry, prvkem patřícím do celku života a podřízeným jeho ústřednímu principu: vzniku, rozvoji a zániku. Protože je schopen teoretického poznávání, zaujímá gnozeologickou opozici vůči světu. Ale není to opozice ontická. Střed gnozeologické perspektivy, který leží v každém z nás, není vrcholem ontické stavby skutečnosti, není totožný s místem ani s významem, jaký nám přirozená evoluce přisoudila. A tato divergentní evoluce, vycházíme-li z toho, co o ní víme, k nějakému jednotlivému vrcholu ani nesměruje a žádný zvláštní význam svým pomíjivým prvkům nepřopůjčuje.

Z pozice funkčního prvku složitého dynamického systému života nelze patrně nikdy správně poznat a pochopit celek, nelze tento celek ovládnout a řídit. Měli bychom se proto smířit s tím, že nic kromě schopnosti svět částečně poznávat, vytvářet kvalitativně nové prostředí pro člověka - kulturu, která ale zatlačuje a poškozují ostatní formy života, nesvědčí o naší dominanci v přirozené evoluci. Prostě nic nepotvrzuje naši nadřazenost nad přírodou, nic nepotvrzuje antro-

poocentismus, z něhož vyrostla evropská kultura, dnešní technické civilizace a bohužel i dnešní globální ekologická krize.

V situaci globálního ekologického ohrožení se od filozofie neočekává pouze uznání názorové a teoretické plurality, disensu a všeobecné kulturní tolerance, neočekává se o ní jen stále hlubší a přesnější kritika poznání, jazyka, významu a smyslu, ale také to, co můžeme označit za základní orientační vědění (Küng), za správné pořadí hodnot. A je-li globální ekologická krize konfliktem mezi kulturou a přírodou, pak filozofie pomůže odhalit a překonat tuto krizi už tím, že přinese důvěryhodný, tj. k výsledkům vědy přihlížející, koncept přírody, člověka a kultury. Pomůže tím, že konečně opustí antropocentrické zdůvodnění smyslu a hodnot. Vždyť smysl a hodnotu nedává světu pouze člověk, jak se domnívala evropská humanistická tradice, ale je to spíše naopak: smysl a hodnotu má příroda sama o sobě, a je jí proto třeba interpretovat tak, aby mohla mít smysl a hodnotu i pro člověka.

Reflexe vztahu přírody a kultury je tedy úkolem po výtce ontologickým. A to proto, že vztah člověka k celku světa nemůže být správně postižen bez filozofického způsobu abstrakce, bez rámcového komplementárního obrazu speciálně vědních analýz, v němž lze dílčí přístupy spojit, reinterpretovat a nově vyložit z hlediska jeho hodnotové životní orientace. Patrně pouze filozofie může veřejnosti sdělit to, co zatím jasně řečeno nebylo: že člověk není korunou tvorstva, vrcholem a smyslem přírodního vývoje; že kultura není ve vztahu k živé přírodě skutečností vyšší a diferencovanější, ale naopak skutečností nižší, redukovanou, a proto silnější a destruktivní; že - když nic neuděláme - lidská kulturní epopej skončí tragicky.

Nevoláme tedy po vytváření nějaké samoučelné filozoficky duchaplnější ontologie vůbec. Naopak, uvědomujeme si, že etapa budování ontologických systémů vůbec už patrně skončila. Také ontologie, jako ostatně každá lidská teorie, může být pouze parciální odpovědí na to, co příslušný poznávací subjekt nejvíce znepokojuje.

A protože nás znepokojuje obava o osud člověka a jedinečné pozemské přírody, pokoušíme se rozvíjet ontologii evoluční, tj. ontologii, která hledá podmínky potenciální funkční kompatibility přírody a kultury. Z hlediska této ontologie, jejíž některé souhrnné teze jsme tu uvedli, ale jejíž přiměřenou charakteristiku tu podat nemůžeme, jistá globální pojistka, významná pro zachování dnešní přirozené uspořádanosti biosféry, patrně existuje.

Kultura je nestandardním funkčním subsystémem biosféry, roste jen z jedné její evoluční linie, od počátku přirozené ekosystémy zatěžuje a poškozuje. Zdravá neoslabená biosféra však nemůže kulturní evoluci regulovat, integrovat, ani se jí zbavit. Ale od jisté prahové hodnoty sociokulturní zátěže, zdá se, začíná být všechno jinak. Silně oslabená a dezintegrovaná biosféra nebude příznivým prostředím pro nejvyspělejší, tj. také nejkřehčí formy života. A protože umělý kulturní systém, zahrnující člověka, stojí a padá s jeho biologickou prosperitou, zhoršující se lidské zdraví může být paradoxně spolehlivou negativní zpětnou vazbou obou opozičních systémů - kultury a biosféry.

Pochopíme-li to včas a pokusíme-li se kulturní expanzi, konzum a biologicky nejagresivnější formy materiální kultury omezit, možná že zachráníme nejen sami sebe jako vážně ohrožený druh, lidskou kulturu, ale z velké části i dosaženou úroveň přirozené biosférické evoluce - dnešní vyspělé formy života na planetě Zemi.